

MEERTALIGHEID EN BEDREIGDE TALEN: DE CASUS FRIESLAND

Durk Gorter

Fryske Akademy/ Universiteit van Amsterdam

in: Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen, Vol. 70 (2003), p. 27-38.

Engelse samenvatting

Multilingualism and threatened languages: the case of Friesland

In this article the point of departure are the contradictory developments of increased multilingualism in society and at the same time the danger of disappearance of some languages. The case of Friesland is used to illustrate these processes. European efforts to safeguard and protect languages are briefly discussed and the framework of the Euromosaic study mentioned. The language situation in Friesland has always involved more than just the bilingualism of Frisian and Dutch. The number of languages in daily life has increased the last years, but dialects such as Town-Frisian or the dialects on the Wadden-islands are spoken less by the next generation. The processes can clearly be demonstrated by the local changes in the town of Hindeloopen and the provincial capital Leeuwarden. In Hindeloopen the proficiency in the local Frisian dialect has halved in 50 years. In the capital over 50 different languages are spoken at home nowadays. In the 'linguistic landscape' (the public display of languages) Frisian takes a minor place. English and Dutch are prominent. It is concluded that these trends will continue and some suggestions for further research into these new phenomena of multilingualism are given.

1. Inleiding

De uitspraak 'Friesland is een tweetalige provincie en Friezen zijn tweetalig', lijkt een open deur. Toch is de overheersende norm in Nederland nog altijd eentaligheid. Het gegeven dat er in de provincie Fryslân (de officiële naam sinds 1997) nog een andere taal naast het Nederlands gesproken wordt is algemeen bekend. Er bestaat een zekere mate van acceptatie van het gebruik van het Fries als onderlinge spreektaal en enige waardering voor pogingen om de Friese taal te behouden als 'cultureel erfgoed'. Voor de meeste Nederlanders is het Fries echter niet meer dan een curiositeit van een plattelandsprovincie met koppige inwoners. De gangbare opvatting, tegenwoordig politiek correct, is immers dat alle inwoners van Nederland zo veel mogelijk het Algemeen Nederlands dienen te spreken. Degenen die dat niet doen, zoals bij voorbeeld vluchtelingen of immigranten, moeten dat zo snel mogelijk leren en een eventueel eerder geleerde taal maar liever vergeten. In die zin lijkt het er op dat in de publieke opinie eentaligheid de boventoon voert. Als het gaat om de eventuele voordelen van tweetaligheid of meertaligheid, dan wordt allereerst gedacht aan de 'moderne' of 'vreemde' talen zoals het Engels, Duits of Frans. Bij het aanleren van een dergelijke tweede taal, met name door een beter opgeleide elite, bestaat er een ideaal van een soort van dubbele eentaligheid. Volgens Heller (2000) is een dergelijke visie

achterhaald en past die bij de ‘moderne tijd’. Een meer recente waardering en acceptatie van meertaligheid in allerlei vormen en varianten zou volgens haar bij de ‘postmoderne tijd’ passen. Een dergelijke ontwikkeling in de richting van een positievere waardering voor meertaligheid is wellicht hier en daar aan te wijzen, maar is zeker niet algemeen gangbaar.

Centraal in deze bijdrage staat de observatie dat er enerzijds sprake is van een maatschappelijk ontwikkeling naar een toenemende meertaligheid en anderzijds, valt tegelijkertijd een achteruitgang van sommige talen waar te nemen. Hoewel vele taalvarianten met uitsterven worden bedreigd, wordt onze samenleving gekenmerkt door een grotere rol van verschillende talen in het dagelijks leven. Om meer inzicht in die paradoxale ontwikkeling te geven zal ik in paragraaf 2 in het kort een Europees kader van taaldiversiteit en taalbescherming schetsen, alsmede een theoretisch perspectief dat gebaseerd is op een vergelijkende studie van autochtone minderheidstalen in de Europese Unie. Vervolgens zal ik me richten op de taalsituatie in Friesland. De taalverhoudingen in die provincie zal ik in paragraaf 3 niet uitvoerig kunnen behandelen, maar ik kan wel enkele recente onderzoeksuitkomsten presenteren als illustratie van de toename van de meertaligheid omdat er nieuwe talen bij komen. Tegelijk is er echter een sterke teruggang van de aantallen sprekers van talen die van oudsher in deze provincie worden gesproken en die dreigen ten onder te gaan. Sociolinguïstisch onderzoek van de taalsituatie neemt daardoor in complexiteit toe. In paragraaf 4 geef ik een illustratie van deze tegengestelde processen aan de hand van het stadje Hindeloopen. Een plaats die (historisch) taalkundigen al heel lang beschouwen als interessant vanwege de lokale variant, het Hindeloopers. Daarna komt in paragraaf 5 de meertaligheid in Leeuwarden, de hoofdstad van de provincie, aan de orde. Daarbij gaat het vooral om de toename van het aantal verschillende talen. Tenslotte ga ik in paragraaf 6 in op het begrip ‘taallandschap’, dat wil zeggen, het taalgebruik in teksten en opschriften in de openbare ruimte, om te laten zien hoe de meertaligheid er uit ziet en wat die betekent. In een afsluitende paragraaf 7 geef ik enkele uitdagingen en mogelijkheden van voor sociolinguïstisch onderzoek aan.

2. Europese bescherming van minderheidstalen en een vergelijkingskader

In Europa vormen regionale en minderheidstalen een minstens zo frequent verschijnsel als de officiële staatstalen. Taalverscheidenheid en het bevorderen van diversiteit van talen en culturen

krijgen in toenemende mate internationale juridische bescherming. Er zijn de laatste decennia verscheidene resoluties en verdragen over opgesteld. Ik noem er hier slechts enkele.

De Universal Declaration of Linguistic Rights werd in 1996 in Barcelona aangenomen. Het is de meest algemene verklaring en tegelijk de meest verregaande in zijn beschrijving van rechten en beschermende maatregelen voor talen en sprekers van kleinere talen. Tegelijk is het juridisch en politiek een zwakke verklaring, omdat hij alleen door niet-gouvernementele organisaties en door individuen gedragen wordt. De verklaring heeft zodoende geen bindende werking.

Het 'Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden' van de Raad van Europa werd in 1998 van kracht en heeft bindende werking als internationaal verdrag. De Nederlandse staat behoorde tot de eerste ondertekenaars en heeft zich op die manier gebonden aan het bevorderen en beschermen van het Fries, en in een meer algemene zin van het Nedersaksisch, Limburgs, Romani en Jiddisch. Het handvest leidde al tot interessante taalpolitieke ontwikkelingen, omdat er op die manier een normatief kader op Europees niveau is ontstaan. Het is een soort van minimum-standaard waaraan iedere staat moet voldoen die het handvest onderschrijft. Op dit moment zijn er 17 van de 45 lidstaten van de Raad van Europa die het handvest hebben geratificeerd. In de praktijk blijkt het handvest een dynamisch instrument te zijn, dat bij de verschillende taalgroepen allerlei zaken in gang heeft gezet. Een zwak punt is dat de verplichtingen slechts moreel kunnen worden afgedwongen, en dat het niet mogelijk is om een staat juridisch aan te klagen.

Naast het Handvest is er bij de Raad van Europa de zogenoemde Kaderconventie voor de bescherming van nationale minderheden uit 1998. Dat verdrag is door 35 van de 45 lidstaten geratificeerd, maar opmerkelijk genoeg tot nu toe niet door Nederland. De behandeling is in de Eerste Kamer gestrand omdat de regering naast de Friezen als nationale minderheid, ook de allochtone groepen wilde aanmelden die vallen onder het officiële minderhedenbeleid. De bepalingen in dit verdrag zijn over het algemeen zwakker en minder specifiek dan die van het handvest. Als instrument heeft de kaderconventie daardoor minder invloed, maar de discussie over de positie van nationale minderheden wordt er wel door op gang gehouden.

Ook de Europese Unie geeft op bescheiden schaal ondersteuning aan het streven naar behoud van taalverscheidenheid en stimuleren van minderheidstalen. Daartoe was er jarenlang een speciale begrotingspost voor projecten voor stimulering en bescherming van minderheidstalen. Om juridische en politieke redenen is de post in 2000 geschrapt. Nog steeds

ondersteunt de Europese Commissie het Europese Bureau voor Minderheidstalen, en het Mercator project.

Verder bestaat er binnen Unesco een groep van deskundigen die werkt aan een verklaring over bedreigde talen. Door Unesco is recent een atlas gepubliceerd (Wurm 2001), waarin kaarten en lijsten van talen staan die meer of minder bedreigd zijn. Op die manier is goed te zien om welke talen het gaat en hoeveel het er zijn. Er zijn grote verschillen in de demografische, institutionele en sociale status van al deze talen. De lijst van Wurm omvat voor Europa maar liefst 131 talen die op één of andere wijze bedreigd zijn. Zijn lijst is zeker niet compleet en over een dergelijke lijst blijkt altijd discussie mogelijk. Wurm maakt onderscheid in verschillende gradaties van bedreigd zijn. Het begint bij de ‘mogelijk bedreigde talen’, waaronder het Witruussisch en het Catalaans, vervolgens de ‘bedreigde talen’, met daarbij het Fries, en via nog enkele gradaties noemt hij de ‘uitgestorven talen’ zoals Cornisch en Manx. Uit zijn kaart van Europa blijkt dat er een grote geografische verspreiding over het hele continent is, maar dat de bedreigde taalgemeenschappen zich voornamelijk aan de randen van de huidige staten bevinden.

Dit korte, maar onvolledige overzicht maakt duidelijk dat er verscheidene supranationale organisaties willen stimuleren dat minderheidstalen blijven bestaan. Meestal zijn ook (toegepaste) taalkundigen bij deze activiteiten betrokken.

Een vergelijkingskader om de problematiek van het voortbestaan van minderheidstalen theoretisch te onderbouwen wordt geboden door de zogenoemde *Euromosaic* studie (Nelde et al 1996). De onderzoekers van *Euromosaic* hebben systematisch allerlei achtergrondinformatie over de taalgroepen in de Europese Unie bijeengebracht. De ruim 50 taalgroepen worden onderling vergeleken op een beperkt aantal variabelen. Centraal in het syntheserapport staan, wat genoemd wordt, de processen van reproductie en productie van taalgroepen binnen een kader van economische transformatie van Europese samenlevingen. De wijze van taaloverdracht tussen generaties en het aanleren van een taal als tweede taal zijn van het allergrootste belang. De onderzoekers ontwerpen een stelsel van zeven variabelen: het gezin, de gemeenschap, het onderwijs, de culturele reproductie, taalprestige, institutionalisatie and legitimatie. Die zeven variabelen vormen een samenhangend geheel, dat een vergelijkingskader biedt om analyses uit te voeren op de verschillende taalgroepen. Die taalgroepen worden op een rangordening geplaatst en het is met name interessant om taalgroepen te vergelijken die min of meer even sterk zijn. Wat betreft het Fries in Nederland zou bijvoorbeeld de vraag gesteld kunnen worden in hoeverre het

onderwijs in het Fries overeenkomt met naastliggende taalgroepen als het Duits in de Elzas of het Sami in Finland.

3. De taalkaart van Friesland

In de provincie Friesland neemt de meertaligheid toe, want er komen nieuwe talen bij, maar tegelijkertijd worden andere varianten met uitsterven bedreigd. Enkele bevoorrechte talen, het Nederlands en het Engels, spelen een steeds belangrijkere rol. De regionale samenleving verandert van uitgesproken tweetalig naar steeds meer meertalig. Volgens de uitkomsten van het laatste grootschalige taalsociologische onderzoek spreekt ongeveer 54 procent Fries thuis (Gorter en Jonkman 1995: 16¹). Omgerekend naar de 640.000 inwoners van de provincie Friesland anno 2003 komt dat overeen met 345.000 sprekers van het Fries. Ongeveer 34 procent zou gewoonlijk thuis Nederlands gebruiken, overeenkomend met zo'n 220.000 sprekers. Ongeveer 12 procent spreekt een dialect of streektaal als thuistaal, dat zijn ongeveer 77.000 inwoners. Het beeld van de provincie Friesland als 'tweetalig' met het Fries als minderheidstaal en het Nederlands als dominante taal is dus niet correct. Een nauwkeuriger beschouwing toont immers allerlei varianten van die beide talen, een aantal meer of minder zelfstandige dialecten of streektalen en allerlei 'nieuwe' talen.

De laatste decennia is het aantal talen in de dagelijkse leefomgeving sterk toegenomen. Daar zijn verschillende factoren verantwoordelijk voor. Door interne migratie binnen de provincie zijn de sprekers van het Fries, het Nederlands en de verschillende streektalen meer door elkaar komen te wonen. Migratie van buitenaf leidde tot een toename van het aantal sprekers van verschillende buitenlandse talen, met name in de grotere plaatsen. Door het spreidingbeleid van asielzoekers over alle gemeenten is de taalverscheidenheid in de dorpen toegenomen en op de meeste dorpsscholen zitten kinderen uit tenminste één vluchtelingengezin. Bovendien is het Engels steeds nadrukkelijker aanwezig in de samenleving. Voor alles door de prominente aanwezigheid op de televisie. Het tv-toestel is een soort van gezinslid geworden dat dagelijks urenlang voornamelijk twee talen, Nederlands en Engels 'spreekt'. Daarnaast treft men steeds meer Engels aan in taaldomeinen als de informatietechnologie, reclame, toerisme, handel en

¹ Een kleinschalig onderzoek in opdracht van de Leeuwarder Courant heeft dat percentage onlangs bevestigd (Leeuwarder Courant 19 april 2003, p 1)

industrie, commerciële dienstverlening, cultuur, wetenschappelijk onderzoek en hoger onderwijs. Daardoor kan men het Engels nauwelijks meer een vreemde taal noemen, maar eerder een ‘tweede’ (of eigenlijk in de Friese situatie derde) taal.

Wie een traditionele taalkaart van Friesland beschouwt ziet dus niet slechts twee talen, Fries en Nederlands, maar een grote verscheidenheid aan streektalen en stadsdialecten. In zeven ‘steden’ worden evenzoveel varianten van het Stadsfries gesproken, een mengvorm van Fries en Nederlands die zijn oorsprong in de zestiende eeuw vindt. Op de vier Friese waddeneilanden worden (werden) zes verschillende dialecten gesproken. Van het Vlielands is slechts een algemene noordwestelijke spreektaalvariant over (Scholtmeijer 2000). Op Terschelling spreekt men het Westers, het Midlands en het Aasters, waarvan het Midlands meer aan het Nederlands verwant is en de andere beide als dialecten van het Fries op de vaste wal worden beschouwd. Het Amelands is meer een Nederlands dialect (Jansen 2003) en het Schiermonnikoogs is nauwer verwant aan het Fries. In de gemeenten Oost- en Weststellingwerf spreken de inwoners het Stellingwerfs, een variant van het Nedersaksisch. Daarnaast zijn er nog meer of minder vitale varianten in de gemeenten Het Bildt en Kollumerland. Het Fries zelf kent drie hoofddialecten, Kleifries, Woudfries en Zuidwesthoeks, die onderling weinig verschillen en voor de sprekers van de verschillende varianten onderling goed verstaanbaar zijn. In Duijff (2002) staat een uitgebreider overzicht, met nadruk op de taalkundige kenmerken. De tamelijk grote verscheidenheid van streektalen neemt de laatste decennia echter af. Het blijkt dat met name de taaloverdracht naar de volgende generatie onder druk staat. Een illustratie van deze processen op lokaal niveau kan worden gegeven aan de hand van een onderzoek in Hindeloopen.

4. Hindeloopen: lokale veranderingen

Hindeloopen (Fries: Hylpen) is één van de elf steden in Friesland. Op 1 januari 2003 had het stadje 871 inwoners (in 414 woningen). Hindeloopen is bij toeristen bekend vanwege de schilderkunst en de klederdracht. De eigen taal was reeds vermaard in de vergelijkende Germaanse taalkunde van de 19e eeuw, samen met die van het buurdorp Molkwerum. Het Hindeloopers wordt beschouwd als een dialect van het Fries, dat een aantal opvallende kenmerken heeft die nu uniek zijn, maar die teruggevonden kunnen worden in oudere stadia van het Fries. De huidige taalsituatie is recent onderzocht door een werkgroep studenten aan de

Universiteit van Amsterdam (Werkgroep Fries UvA 2002). Een belangrijke variabele is de thuistaal, zoals die tegenwoordig wordt gesproken in Hindeloopen. De uitslag staat in de grafiek.

[HIER] Grafiek 1: de thuistalen in Hindeloopen anno 2002

Uit de figuur blijkt dat het Hindeloopers tegenwoordig in kwantitatieve zin een minderheidstaal in eigen stad lijkt te zijn geworden. Voor net iets minder dan de helft van de bevolking is het authentieke dialect van het stadje de gebruikelijk voertaal thuis. Met name door import van nieuwe inwoners hebben twee andere talen, het Nederlands en het Fries een deel van die functie overgenomen. Een kwart van de inwoners spreekt Nederlands in de huishouding en één op de zes gezinnen gebruikt voornamelijk Fries. Daarnaast is er een klein aantal huishoudingen waar twee talen gebruikt worden, hetzij Hindeloopers en Fries (4 procent), Hindeloopers en Nederlands (3 procent) òf Fries en Nederlands (2 procent). Als we de huishoudingen waar Hindeloopers één van die twee talen is optellen bij de eerdere 44 procent dan heeft nog net iets meer dan de helft het Hindeloopers in gebruik. Er zijn een stuk of wat huishoudingen die een buitenlandse taal als omgangstaal hebben, waaronder Duits en Arabisch.

Het recente onderzoek kan worden vergeleken met onderzoeken onder de schoolgaande kinderen van Boelens en Van der Veen (1956) en Lont (1988). Uit de grafiek wordt de teloorgang van het Hindeloopers duidelijk.

[HIER] Grafiek 2: De spreekvaardigheid in het Hindeloopers etc

Vergeleken met de eerdere onderzoeken onder de schoolgaande kinderen is dat een teruggang van ruim 50 procent in ongeveer 50 jaar. In absolute aantallen lijkt het vooruitzicht voor het Hindeloopers bijzonder ongunstig want het gaat slechts om 30 kinderen die de taal nog beheersen. Het lijkt zonneklaar dat het Hindeloopers een bedreigde taalvariant is, en het lijkt vrijwel uitgesloten dat het Hindeloopers van de ondergang gered kan worden. Deze taal zal het waarschijnlijk niet meer dan twee à drie generaties volhouden en zal steeds meer naar de marges van het gemeenschapsleven verdwijnen.

In termen van toenemende meertaligheid en afname van talen is er in dit ene stadje gedurende de afgelopen halve eeuw niet slechts sprake van taalverval, maar zijn er ook talen bij

gekomen. De casus Hindeloopen biedt aanknopingspunten voor nader onderzoek naar het gebruik van drie talen in het onderwijs of naar meerdere talen die in onderlinge interacties worden gehanteerd. Bovendien kan men er meertalige taalverwerving bestuderen. Een aanzienlijk deel van de bevolking is immers in staat om behoorlijk Duits te spreken vanwege de grote groepen toeristen uit Duitsland. Als men het Engels er bij betreft zal een deel van de bevolking op zijn minst vijf talen beheersen en mogelijk in het dagelijks leven hanteren: Hindeloopers, Fries, Nederlands, Duits en Engels.

5. Leeuwarden: meertaligheid in de grote stad

Leeuwarden, de hoofdstad van Friesland, is uiteraard niet een zeer grote stad. Het is meer een gemiddelde provinciestad met ongeveer 90.000 inwoners. In de eerste helft van de 16^e eeuw is hier een stadsdialect, een variant van het zogenoemde Stadsfries of ‘Leeuwarders’ ontstaan (Van Bree 1997). Het Stadsfries is de voertaal in ongeveer 15 procent van alle huishoudingen (Jonkman 1993). Stadsfries is een mengtaal met een misleidende naam, omdat hij veel meer Nederlands dan Fries is en voor Nederlandssprekenden probleemloos te volgen (Duijff 2002: 21).

Het Fries heeft lange tijd een ondergeschikte plaats ingenomen onder de stedelingen. Pas na de tweede wereldoorlog is er sprake van enige acceptatie van het Fries in het openbare leven. De gemiddelde bezoeker van Leeuwarden die afgaat op de talen die hij of zij gesproken hoort op straat, bij allerlei organisaties en instellingen, in winkels of in de horeca, kan zich nauwelijks voorstellen dat bijna een kwart van de bevolking van Leeuwarden het Fries als thuistaal heeft. Het Nederlands is de dominante taal in al deze domeinen. Sinds enkele jaren probeert het stadsbestuur om de stad als tweetalige hoofdstad van Friesland te profileren, o.a. tijdens culturele festivals. De laatste decennia is door buitenlandse migratie, net als elders in Nederland, de samenstelling van de bevolking behoorlijk veranderd. Een recente telling onder alle basisschoolleerlingen van Leeuwarden bracht aan het licht dat ruwweg de helft van de kinderen thuis Nederlands spreekt, terwijl de andere helft is verdeeld over Fries, Stadsfries en nog ongeveer 50 andere talen (Van der Avoird et al 1999). De eerste vijf van die andere talen, Engels, Arabisch, Koerdisch, Hindi en Berber, zijn samen goed voor 50 procent van alle sprekers van een buitenlandse taal. Er zijn meer dan 20 talen die in slechts in 1, 2 of 3 huishoudingen worden aangetroffen en die daardoor de grote diversiteit veroorzaken. De meertalige samenstelling van de bevolking van de stad zien we

niet alleen in het onderwijs maar ook in allerlei andere domeinen. Er zijn weinig eentalige sprekers onder deze taalgroepen. Per taalgroep kan de vitaliteit aanzienlijk verschillen (Extra et al 2001), maar men kan er van uit gaan dat deze meertaligheid voor de komende generaties voor een deel blijvend is.

6. Het taallandschap: namen en opschriften in de openbare ruimte

Het taallandschap definieer ik in navolging van Landry en Bourhis (1997) als alle talige objecten die men kan zien in de openbare ruimte. Daarbij zijn inbegrepen verkeersborden, namen van plaatsen, straten, gebouwen en instellingen, alsmede advertentieteksten, aanplakbiljetten, reclames, etc. Het taallandschap is een onderwerp dat nog relatief weinig bestudeerd wordt in de sociolinguïstiek, alhoewel er elders enige studies zijn gedaan (o.a. Spolsky en Amara 1997, Ben Rafael et al 2001, Itagi en Kumar Singh 2002, Hicks 2002). Een studente Fries aan de Universiteit van Amsterdam heeft onlangs onder mijn begeleiding een doctoraalscriptie geschreven over het taallandschap in Friesland (Van der Ploeg-Posthumus 2003). Ik zal van haar onderzoek enkele resultaten weergeven.

In Leeuwarden zijn systematisch alle 83 panden van twee verschillende winkelstraten aan één kant van de straat gefotografeerd. In het dorp Grou zijn alle 23 winkels in de Hoofdstraat op de foto gezet. Voor de opschriften wordt in de grafiek het resultaat van de verdeling van de taal of taalcombinaties aangegeven.

[HIER] Grafiek 3 Opschriften in Leeuwarden en Grou

De grote overeenkomst tussen ‘de stad’ en ‘het dorp’ als het gaat om het aandeel (uitsluitend) Nederlands is opvallend omdat er wel een groot verschil is in het aandeel Fries als gesproken omgangstaal. Het verschil zit vooral in de verdeling over de andere talen en in het aandeel van de combinaties van talen. Er zijn iets meer Engelse opschriften in Leeuwarden en iets meer Friese in Grou.

De eerste indruk van een doorsnee winkelstraat in Nederland lijkt tegenwoordig dat er zo veel Engels wordt gebruikt. Deze uitkomsten lijken dat beeld in eerste instantie niet te bevestigen. Slechts een klein deel van de opschriften is uitsluitend in het Engels, veel vaker wordt een

combinatie van Nederlands en Engels gebruikt. Het veelvuldig gebruik van korte Engelse teksten moet blijkbaar bijdragen aan een betere verkoop van het product. Hierbij moet worden opgemerkt dat een kwart van alle bedrijfsnamen in Leeuwarden uitsluitend in het Engels is (en daarbij niet inbegrepen de categorie 'anders' met namen zoals Dolcis of Panini). Veelvuldig wordt een Engelse bedrijfsnaam gecombineerd met Nederlandse en Engelse opschriften. Het geheel krijgt daardoor een Engelstalige uitstraling. We weten nog vrij weinig over het functioneren van het Engels voor een doorsnee van de bevolking. Omdat het Engels een steeds grotere plaats inneemt is sociolinguïstisch onderzoek naar waar, met wie, wanneer en hoe vaak er Engels gebruikt wordt van belang.

Het Fries speelt in de openbare ruimte zowel in Leeuwarden als in Grou een zeer bescheiden rol. De visuele waarneming op straat staan in schril contrast met het gegeven dat in deze provincie een meerderheid van de bevolking Fries spreekt. Een belangrijke oorzaak is het verschil in de functies die het Fries heeft als gesproken en als geschreven taal. Er is nauwelijks een geschreven traditie en daardoor zijn er weinig commerciële uitingen in het Fries. Over het gebruik van officiële Friestalige plaatsnamen is de afgelopen jaren veel te doen geweest (Gorter 1997), dat heeft sommige ondernemers ongetwijfeld voorzichtig gemaakt. Er lijkt een zekere beduchtheid om ergernis op te wekken door het Fries te gebruiken, terwijl tegelijkertijd sommige ondernemers de voordelen van het gebruik van het Fries onderkennen (Van Langevelde 1999).

Een buitenstaander vraagt zich wellicht af hoe het dan zit met het taalbeleid van de overheid om het Fries te bevorderen. Dat beleid heeft zich tot nu toe nauwelijks gericht op het gebruik van het Fries in de openbare ruimte, met uitzondering van de namen van straten, plaatsen en gebouwen. De provincie Friesland beschouwt zichzelf als eerstverantwoordelijke overheid voor het Friese taalbeleid. Met de rijksoverheid is in 2001 een nieuwe bestuursovereenkomst gesloten waarin een groot aantal stimulerende maatregelen is voorzien op een groot spectrum van deel terreinen voor een periode van 10 jaar. De opbouw van die bestuursovereenkomst is identiek aan het Handvest voor Regionale of Minderheidstalen van de Raad van Europa dat de Nederlandse staat in 1996 heeft geratificeerd. Daardoor heeft Nederland zich gebonden om op maatschappelijke terreinen zoals onderwijs, media en rechtsverkeer allerlei voorzieningen in stand te houden. Deze top-down benadering wordt gecompleteerd door een bottom-up aanpak waarin allerlei vrijwilligersorganisaties van de Friese beweging in brede zin een rol spelen, en waarbij bepaalde bedrijven het Fries voor commerciële doeleinden gebruiken. De landelijke

berenburgreclame van Sonnema is van dat laatste wel het bekendste voorbeeld. Zo'n campagne is echter een opvallende uitzondering omdat slechts een zeer klein percentage van alle reclameuitingen in het Fries is, ook in de regionale media. Particulieren daarentegen gebruiken wel steeds vaker het Fries voor de aankondiging van geboorte, overlijden of jubileum in de advertenties in een van de beide regionale dagbladen. Het aantal Friestalige huwelijkstoespraken is behoorlijk gestegen sinds de invoering van dubbeltalige huwelijksakten in 1998 (De Vries 2003). Voor opschriften van de overheid bestaat geen uitdrukkelijk beleid en als het Fries wordt gebruikt is het vaak een persoonlijk initiatief van een wethouder of een ambtenaar. Het gevolg is dat er nauwelijks informatieve opschriften uitsluitend in het Fries zijn. Boodschappen die iedereen moet begrijpen zijn vrijwel altijd in het Nederlands, en in een enkel geval tweetalig.

Het zichtbare gebruik van het Fries beperkt zich voornamelijk tot de naam van een instantie. Dergelijk gebruik van het Fries noemt men wel eens smalend 'geveltjesfries': een Friese naam, maar de instelling functioneert op schrift vrijwel geheel in het Nederlands. Er is nauwelijks sprake van het gebruik van twee talen naast elkaar om de tweetalige identiteit van de provincie te beklemtonen. Elders in Europa gebeurt dat juist wel veel vaker, bij voorbeeld in Baskenland, Ierland en Wales. Beleidsmatig lijkt het allemaal niet erg consequent of doordacht. Een uitzondering vormt het terrein van de cultuur en letterkunde. In die context kan men geregeld Friese teksten aantreffen in de openbare ruimte, onder andere op gedenktekens, bordjes met spreuken, of langs poëzieroutes. Deze eerste systematische bestudering van het taallandschap toont aan dat Friese namen en opschriften toch vooral de uitzondering zijn die de regel van het Nederlands bevestigen.

7. Uitdagingen voor sociolinguïstisch onderzoek

Meertaligheid als onderzoeksobject vormt een uitdaging voor de sociolinguïstiek in het Nederlandse taalgebied. Zoals bekend is er een relatie tussen globalisering en lokalisering. Dat zijn parallelle ontwikkelingen die leiden tot een steeds toenemende meertaligheid in de wereld, terwijl op hetzelfde moment honderden, zo niet duizenden talen worden bedreigd met uitsterven. De grenzen tussen afzonderlijke talen zijn steeds beter vastgelegd in grammatica's, woordenboeken en leermiddelen, maar worden tegelijkertijd steeds vager en talen lijken soms vloeiend in elkaar over te gaan. In het voorgaande is aangetoond dat de Fries casus een

uitstekende illustratie vormt van die processen. Een conclusie kan zijn dat daarbij de streektalen en dialecten het gevaar lopen te verdwijnen omdat ze steeds minder worden doorgegeven aan de volgende generaties. Van meer recente datum is de aanwezigheid van de talen van inwoners van buitenlands komaf, waardoor er veel verschillende talen bij gekomen zijn. Het valt niet te verwachten dat die talen meerdere generaties stand zullen houden in deze context, alhoewel de moderne technologie dat wel gemakkelijker maakt. Een andere conclusie kan zijn dat hoewel het Fries onder sterke invloed van het Nederlands staat, het zich als spreektaal vooralsnog redelijk lijkt te kunnen handhaven. Tegelijkertijd neemt ook voor het Fries de overdracht aan de volgende generatie langzamerhand af. Bovendien staat het taalkundige systeem onder grote druk van het Nederlands wat tot een erosie van typische Friese kenmerken leidt. Het Engels neemt een steeds prominentere plaats in. Het Engels is voor veel sprekers een tweede (of derde) taal in het dagelijks leven en dreigt functies van het Nederlands over te nemen, bij voorbeeld in het onderwijs. In hoeverre die trend zich versterkt door zal zetten valt nog te bezien.

De toenemende meertaligheid biedt allerlei nieuwe onderzoeksmogelijkheden en onderzoeksproblemen. Ik noem er slechts enkele. Onderzoek naar taalverwerving bestaat tot nu toe voornamelijk uit het bestuderen van het aanleren van één taal of van twee talen. Het verwerven van drie of meer talen komt steeds vaker voor en biedt een interessant studieobject. Het aanleren van drie of meer talen kan consecutief zijn of gelijktijdig. De vraag is hoe sprekers meerdere talen hanteren, hoe ze de beheersing op peil houden, of ze hun vaardigheden verliezen en welke processen daaraan ten grondslag liggen.

Een tweede mogelijkheid van onderzoek vormt het taalgebruik. Al die verschillende talen in onze samenleving hebben verschillende sociale functies. Talloze vragen kunnen worden gesteld. Hoe worden ze in de dagelijkse omgang gebruikt, met welk doel, in welke omstandigheden, met wie en waarom? Welke achterliggende of contextuele factoren oefenen daar invloed op uit? Welke taalkeuzes worden gemaakt? Hoe zit de sociale interactie in elkaar als er drie of meer talen worden gebruikt? Welke patronen van codewisseling kunnen worden geobserveerd?

De studie van taalattitudes hoort hier ook bij. Hoe denken mensen over die talen in hun leefomgeving, talen die ze wel horen maar vaak niet zullen kunnen verstaan. Heeft die ervaring een positieve of een negatieve invloed op hun houding voor de eigen taal? Wordt de houding voor regionale talen positiever, terwijl tegelijkertijd het gebruik afneemt?

Bij de studie van taalcontact en taalconflict gaat het niet langer slechts om twee talen, maar er zullen contacten zijn tussen meerdere talen tegelijk. De talen zullen elkaar onderling in niet gelijke mate beïnvloeden. De paradox van een toenemende meertaligheid in de samenleving en een tegelijkertijd de teloorgang van bepaalde talen leidt op die manier tot meer en nieuwe kansen voor boeiend sociolinguïstisch onderzoek.

Bibliografie

- Avoird, T. van der, D.Bontje, P.Broeder, G.Extra, N.Peys (2000b) *Meertaligheid in Leeuwarden. De status van allochtone talen thuis en op school*, Babylon / Sardes, Tilburg / Utrecht.
- Ben Rafael, E., E. Shohamy, M.H.Amara, N.Trumper-Hecht, Linguistic Landscape and Multiculturalism: A Jewish- Arab Comparative Study, Report, Tel Aviv University, 2001.
- Boelens, Kr en J. van der Veen. *De taal van het schoolkind in Friesland*. Leeuwarden: Fryske Akademy, 1956.
- Bree, C. van, Hollandse Taalinvloed in Friesland, in: Ph.H.Breuker en A.Janse (red.) – *Negen Eeuwen Friesland- Holland: Geschiedenis van een haat-liefde verhouding*, Fryske Akademy / Walburg pers Ljouwert / Zutphen, 120-133, 1997.
- Duijff, P. *Fries en Stadsfries*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 2002.
- Eurobarometer Eurobarometer Report 54, Europeans and languages, 15 february 2001
[Beschikbaar op http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/ebs_147_summ_en.pdf [15-05-2003]
- Extra, G. et al. *De andere talen van Nederland: thuis en op school*. Bussum: Couthino, 2002.
- Gorter, D. 'Naamgeving in Friesland: contact en conflict = consensus?' In: W. de Geest (red) – *Recente Studies in de Contactlinguïstiek, Plurilingua XVII*, Bonn: Dümmler, 1997, 35-45.
- Gorter,D., De meertalige fries, yn P.Hemminga (red.) *De aktuele steat fan Fryslân*, Ljouwert: Fryske Akademy, 78-107, 2001.
- Gorter, D. en R.J. Jonkman. *Taal yn Fryslân: op 'e nij besjoen*, Ljouwert: Fryske Akademy, 1995.
- Heller, M. Bilingualism and identity in the post-modern world. In: *Estudios de*

- Sociolingüística*, vol 1, nr 2, 2000, 9-24.
- Hicks, D. Scotlands linguistic landscape: the lack of policy and planning with Scotland' s place-names and signage. Paper op het World Congress on Language Policies, Barcelona, 16-20 April 2002.
- Itagi, N.H. and Shailendra Kumar Singh 2002, Linguistic Landscaping in India : with Particular Reference to the New States (Proceedings of a Seminar). Mysore: Central Institute of Indian Languages, 2002.
- Jansen, M. The dialect of Ameland: a case of mixed identity. In: T.Koole, J.Nortier en B.Tahitu – Artikelen van de vierde sociolinguïstische conferentie. Delft: Eburon, 205-213, 2003..
- Jonkman R.J., *It Leewarders*, Ljouwert: Fryske Akademy, 1993.
- Landry, R. and R.Y. Bourhis. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study, in: *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 1997, 23-49.
- Langevelde, Ab van, *Bilingualism and Regional Economic Development, A Dooyeweerdian Case Study of Fryslân*. Groningen: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (PhD thesis).1999.
- Lont, T.J. Meertalig basisonderwijs in de gemeente Het Bildt. St.Annaparochie (Scriptie RU Utrecht), 1988.
- Nelde, P., M.Strubell and G.Williams, *Euromosaic - the production and reproduction of the minority language groups in the European Union*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 1996.
- Ploeg-Posthumus, M. van der. *Taal yn it lânskip (linguistic landscape)*. Doctoraalscriptie Friese taal en letterkunde, Universiteit van Amsterdam, 2003.
- Scholtmeijer, H. 2000 Veranderingen in het Vlielands. *Taal en Tongval*, 52, 2000, 200-207. ook online : www.meertens.knaw.nl/jo_daan/toekomst.html [1-05-2003]
- Spolsky, B. and Amara, M.H. Politics and Language Change: the sociolinguistic reflexes of the division of a Palestinian village. In: *Language and its Ecology: Essays in Memory of Einar Haugen*. Eliasson, S. and Jahr, E.H. (eds.). Mouton de Gruyter. Trends in Linguistics, Studies and Monographs 100, 35-74, 1997.
- Vries, E. de, Taal fan houlikstaspraken tusken 1997 en 2001. In: G.I.Jellema en A.M.J.Riemersma (red) *Taalpraktyk en taalbelied by gemeenten*. Ljouwert: Berie foar it Frysk, 19-31, 2003.

Werkgroep Fries UvA. Projekt Hylpersk. Intern werkdocument, 56 pp., Amsterdam 2002.

Wurm, Stephen A. *Atlas of the world's languages in danger of disappearing*. Paris: Unesco Publishing, 2001.

Relevante websites:

www.linguistic-declaration.org [maart 2003]

<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/148.htm> [maart 2003]

<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/157.htm> [maart 2003]

<http://europa.eu.int/comm/education/langmin.html> [maart 2003]

www.eblul.org en www.mercator-central.org [maart 2003]